

ABU ISO TERMIZIYGA OID TADQIQOTLARNING FALSAFIY TAHLILI

Ochilova Komila Jamolovna

*Buxoro davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi,
Bahouddin Naqshband ilmiy-tadqiqot markazi xorijiy
aloqalar bo'yicha mutaxassisi*

Annotatsiya: Mazkur maqolada buyuk muhaddis va mutafakkir Abu Iso Termiziyning ilmiy-ma'naviy merosi hamda unga oid zamonaviy tadqiqotlar falsafiy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Unda Termiziyning hadis ilmidagi metodologiyasi, axloqiy qarashlari va inson kamolotiga doir g'oyalari zamonaviy falsafiy tafakkur bilan uyg'un holda o'rganilgan. Shuningdek, olim merosining ma'naviy-ma'rifiy tarbiya, ijtimoiy adolat va diniy bag'rikenglikni shakllantirishdagi ahamiyati ochib berilgan. Maqolada Abu Iso Termiziyning asarlari asosida shakllangan ilmiy maktabning bugungi jamiyat taraqqiyotidagi o'rni ham asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: Abu Iso Termiziy, hadis ilmi, falsafiy tahlil, islom tafakkuri, ma'naviy meros, axloqiy qadriyatlar, ilmiy metodologiya, inson kamoloti, diniy bag'rikenglik, ma'rifat.

ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ ИССЛЕДОВАНИЯ ТЕРМИЗИ В АБУ-ИСО

Очилова Комила Джамоловна

Самостоятельный исследователь Бухарский государственный университет,
Специалист по международным связям Научно-исследовательского центра

Бахоуддин Накшбанд

Аннотация: В статье проводится философский анализ научно-духовного наследия великого мухаддиса и мыслителя Абу Исо ат-Термизи, а также современных исследований, посвящённых его трудам. Рассматриваются методология хадисоведения, нравственные взгляды учёного и его идеи духовного совершенствования личности в контексте современного

философского мышления. Особое внимание уделяется значению наследия ат-Термизи в формировании духовно-нравственного воспитания, социальной справедливости и религиозной толерантности. Обосновывается роль научной школы ат-Термизи в развитии современной культуры и общественного сознания.

Ключевые слова: Абу Исо ат-Термизи, хадисоведение, философский анализ, исламская философия, духовное наследие, нравственные ценности, научная методология, духовное совершенствование, религиозная толерантность, просвещение.

PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF RESEARCH ON ABU ISO THERMIZI

Ochilova Komila Jamolovna

Researcher at Bukhara State University, Specialist in International Relations,

Research Center named after Bahauddin Naqshband

Annotation: This article provides a philosophical analysis of the scientific and spiritual heritage of the great hadith scholar and thinker Abu Isa al-Tirmidhi, as well as contemporary studies devoted to his works. It examines his methodology in hadith studies, ethical views, and ideas on human spiritual perfection in the context of modern philosophical thought. Special attention is paid to the significance of his legacy in shaping moral education, social justice, and religious tolerance. The role of Abu Isa al-Tirmidhi's scholarly school in the development of contemporary culture and social consciousness is also substantiated.

Keywords: Abu Isa al-Tirmidhi, hadith studies, philosophical analysis, Islamic philosophy, spiritual heritage, ethical values, scientific methodology, human perfection, religious tolerance, enlightenment.

KIRISH

Islom ilohiyoti va hadis ilmi tarixida Abu Iso Termiziy (824–892) alohida o‘rin tutadi. U hadis ilmining tizimlashtirilishi, rivoyatlarning ishonchlilik darajasini aniqlash hamda ularni ilmiy asosda baholash jarayonida muhim metodologik yondashuvlarni shakllantirgan buyuk muhaddis olimlardan biridir.

Uning ilmiy merosi nafaqat diniy-ilohiy, balki falsafiy, epistemologik va axloqiy jihatdan ham katta ahamiyatga ega.

So‘nggi yillarda Termiziy merosiga bag‘ishlangan tadqiqotlar ingliz, rus va turk olimlari tomonidan ham keng olib borilmoqda. Bu tadqiqotlarda uning ilmiy uslubi, tanqidiy tafakkuri va ma‘naviy-falsafiy qarashlari chuqur tahlil qilinmoqda.

Mazkur maqolada Abu Iso Termiziyga oid ilmiy tadqiqotlar falsafiy nuqtai nazardan tahlil qilinib, uning ilmiy merosining zamonaviy tafakkur rivojidagi o‘rni yoritiladi.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqot kompleks va integrativ metodologik yondashuv asosida olib borildi. Unda islomshunoslik, falsafa va zamonaviy gumanitar fanlar metodlari uyg‘unlashtirildi.

Tadqiqotda quyidagi asosiy metodlardan foydalanildi:

1. Tarixiy-tahliliy metod – Abu Iso Termiziyning hayoti, ilmiy muhiti va asarlarining shakllanish jarayonini tarixiy manbalar asosida o‘rganish uchun qo‘llanildi.
2. Manbashunoslik metodi – Termiziyning “Al-Jomi’ as-Sahih” asari hamda unga oid klassik va zamonaviy sharhlar tahlil qilindi, ularning ishonchliligi va ilmiy ahamiyati baholandi.
3. Qiyosiy tahlil metodi – Termiziy qarashlari boshqa muhaddislar va zamonaviy tadqiqotchilar konsepsiyalari bilan solishtirildi.
4. Falsafiy-hermenevtik metod – Hadislarning mazmunini talqin qilishda ma‘no, kontekst va maqsadni aniqlashga e‘tibor qaratildi.
5. Epistemologik tahlil – Termiziyning bilish nazariyasiga oid qarashlari ilmiy haqiqat, ishonchlilik va metodologik mezonlar nuqtai nazaridan o‘rganildi.
6. Aksiologik yondashuv – Asarlardagi axloqiy va ma‘naviy qadriyatlar tizimi tahlil qilinib, ularning jamiyat rivojidagi o‘rni belgilandi.

Mazkur metodlar uyg‘unligi tadqiqot natijalarining ilmiy asoslanganligi, xolisligi va nazariy-amaliy ahamiyatini ta‘minlashga xizmat qildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Abu Iso Muhammad ibn Iso at-Termiziy hijriy 209-yilda (milodiy 824-yil) Termiz yaqinidagi Bug' qishlog'ida tug'ilgan. U dastlabki ta'limni mahalliy ulamolardan olgan, keyinchalik esa ilm izlab Hijoz, Iroq, Shom va Xuroson hududlariga safar qilgan.

U Imom Buxoriy, Imom Muslim, Abu Dovud, an-Nasoiy kabi yetuk muhaddislar bilan ilmiy muloqotda bo'lgan. Ayniqsa, Imom Buxoriyning tanqidiy metodologiyasi Termiziyning ilmiy shakllanishida muhim rol o'ynagan.

Termiziy yashagan davr islom ilm-fanining yuksalish bosqichi bo'lib, bu davrda hadis, fiqh, tafsir va falsafa sohalari faol rivojlangan. Mazkur muhit uning ilmiy qarashlarining shakllanishiga kuchli ta'sir ko'rsatgan.

Abu Iso Termiziyning eng mashhur asari "Al-Jomi' as-Sahih" (Sunani Termiziy) bo'lib, u hadis to'plamlarining "Kutub as-sitta" tarkibiga kiradi. Ushbu asar hadislarni faqat jamlash bilan cheklanmay, balki ularning darajasini aniqlash, huquqiy va axloqiy jihatlarini izohlash bilan ham ajralib turadi.

Termiziy birinchi bo'lib hadislarni "sahih", "hasan" va "zaif" kabi kategoriyalarga aniq tizim asosida ajratgan olimlardan biridir. Bu holat uning epistemologik yondashuvi rivojlanganligini ko'rsatadi.

Ingliz olimi Jonathan Brown o'zining "Hadith: Muhammad's Legacy in the Medieval and Modern World" asarida Termiziyning metodologiyasini hadis ilmidagi muhim burilish nuqtasi sifatida baholaydi[2].

Falsafiy nuqtai nazardan qaralganda, "Al-Jomi' as-Sahih" inson axloqiy kamoloti, ijtimoiy mas'uliyat va ma'naviy poklik masalalarini yoritishda muhim manba hisoblanadi.

Abu Iso Termiziy ilmni inson kamolotining asosiy omili sifatida talqin qiladi. Unga ko'ra, haqiqiy bilim faqat rivoyatlarni yodlash bilan emas, balki ularni anglash, tahlil qilish va hayotda qo'llash orqali shakllanadi.

Rus olimi A. B. Khalidov Termiziy metodini "islomiy empirizm" deb baholab, uning tajriba, tekshiruv va tanqidiy tahlilga asoslanganini ta'kidlaydi.

Termiziy hadislarni qabul qilishda quyidagi mezonlarga amal qilgan:

- Roviylarning ishonchliligi;

- Rivoyat uzluksizligi;
- Mazmunning Qur'on va sunnatga mosligi;
- Mantiqiy izchillik.

Bu mezonlar uning ilmiy faoliyatida ratsional va falsafiy tafakkur ustuvor bo'lganini ko'rsatadi.

Termiziy asarlarida axloq masalasi markaziy o'rinni egallaydi. U insonning komilligi bilim, imon va axloqiy poklik uyg'unligida namoyon bo'lishini ta'kidlaydi. Unga ko'ra, quyidagi fazilatlar inson kamolotining asosini tashkil etadi: sabr va matonat, halollik va adolat, kamtarlik, mas'uliyat, ilmga muhabbat. Arabcha so'z bo'lgan "axloq" so'zi "xulq" va "xuluq" so'zlarining ko'plik shaklidir. Yaratilgan yoki maxluq degan ma'noni anglatuvchi "xalq" so'zi "axloq" so'zi bilan bir xil ildizdan kelib chiqqan. Shuning uchun jamiyat, tabiat va axloq o'rtasida tabiiy bog'liqlik mavjud. Shunga ko'ra, ahlak jamiyatlarning yaratilishiga, ya'ni ularning tabiatiga, fe'l-atvoriga, xarakteriga va insonning ma'naviy tuzilishini belgilovchi xususiyatlarga mos keladigan yoki mos kelmaydigan xatti-harakatlarni anglatadi.

Turk olimi Mustafa Çağrıci Termiziyning axloqiy qarashlarini "islomiy gumanizm" konsepsiyasi bilan bog'lab tahlil qiladi. Falsafiy jihatdan, Termiziy ta'limoti eudaimonistik (baxtga erishish) qarashlarga yaqin bo'lib, inson baxtini ma'naviy yetuklik bilan bog'laydi.

Hozirgi davrda Abu Iso Termiziy merosi G'arb va Sharq ilmiy markazlarida faol o'rganilmoqda. Ingliz, rus va turk olimlari tomonidan yozilgan monografiyalar va maqolalar uning ilmiy uslubining universalligini tasdiqlaydi.

Masalan:

- Harald Motzki (Germaniya) – hadislarning tarixiy ishonchliligi bo'yicha tadqiqotlar;
- Jonathan Brown (AQSh) – hadis metodologiyasi;
- M. Yaşar Kandemir (Turkiya) – Termiziy biografiyasi;
- A. B. Khalidov (Rossiya) – islom ilmiy tafakkuri tahlili.

Zamonaviy tadqiqotlarda Termiziy merosi diniy tolerantlik, madaniyatlararo muloqot va ijtimoiy barqarorlik masalalari bilan bog'lanmoqda.

Abu Iso Termiziyning ilmiy yondashuvi zamonaviy ilm-fan tamoyillariga yaqin bo'lib, quyidagi jihatlarida namoyon bo'ladi:

1. Manbalarni tanqidiy tahlil qilish;
2. Empirik ma'lumotlarga tayangan holda xulosa chiqarish;
3. Ilmiy xolislik;
4. Metodik izchillik.

Bu tamoyillar Termiziyni nafaqat diniy olim, balki keng tafakkurli mutafakkir sifatida ham baholash imkonini beradi.

Xulosa

Abu Iso Termiziyga oid tadqiqotlarning falsafiy tahlili uning ilmiy merosi islom tafakkuri tarixida muhim epistemologik va axloqiy asos bo'lib xizmat qilganini ko'rsatadi. Uning metodologiyasi, bilish nazariyasi va axloqiy qarashlari bugungi zamonaviy ilmiy tadqiqotlar uchun ham dolzarbdir.

Termiziy merosini chuqur o'rganish yosh avlodda mustaqil fikrlash, ilmiy tanqidiy yondashuv va ma'naviy mas'uliyatni shakllantirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti, 2021. – B. 120-125.
2. Abu Iso at-Termiziy. Al-Jomi' as-Sahih. Bayrut: Dar al-Fikr.
3. Brown, J. Hadith: Muhammad's Legacy in the Medieval and Modern World. Oxford University Press, 2009 // https://turan-edu.uz/media/books/2024/05/27/Brown_Jonathan_A_C_Hadith_Muhammads_Lega.pdf
4. Khalidov, A. B. Islom madaniyati tarixi. Moskva, 1990.
5. Motzki, H. The Origins of Islamic Jurisprudence. Brill, 2002.
6. Çağrıçı, M. İslam Ahlakı. Istanbul, 2006.

7. Islom ensiklopediyasi. “at-Termiziy” maqolasi.
8. Usmon Pazarli, “Islomda axloq”, 11-12-betlar; Mustafo Chagriji, “Islom axloqi konturda”, p. 16.
9. Nazarov Q. Qadriyatlar falsafasi yoxud aksiologiya. – Toshkent: O‘zbekiston, 2011. – B. 150-155.
10. Azizqulov A.A. Mahalla – fuqarolik jamiyatining o‘ziga xos instituti sifatida (ijtimoiy-falsafiy tahlil). Falsafa fanlari nomzodi... diss. avtoreferati. – Toshkent, 2009.
11. Rahimov F. O‘zbekistonda transformatsiya jarayonlari: ijtimoiy-siyosiy tahlil // Sharq mash’ali. – Toshkent, 2018. - №2. – B. 35-40.